

“EBEVEYNLERİN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI VE ÇOCUK YETİŞTİRMEYE ETKİLERİ”

Araştırma Raporu
2013

Yazar: A. Zeynep Kılıç

Araştırmacılar: Ayşe Beyazova
A.Zeynep Kılıç
Gözde Durmuş
Melisa Soran

**İstanbul
Bilgi Üniversitesi**
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIE

**Çocuk
Çalışmaları**

GİRİŞ

Bu araştırma merkezine aileyi alarak, çocuk yetiştirmede cinsiyet rollerinin ne derece etkin olduğunu, nasıl aktarıldığını ve ne tür bir dönüşüm potansiyeli içerdiğini ortaya koymak amacıyla tasarlanmıştır.

Toplumsal cinsiyetçi ayrıma dayanan cinsiyetçi rejimin toplumsal bir kurgu olarak herkesin yaşamını düzenlemekte; kadınlar açısından yaşamın her alanında daha eşitsiz bir durum söz konusu olsa da erkekler de bu eşitsiz düzenden paylarına düşeni almaktadırlar. Toplumsal yapı içinde ailenin varlık nedeni ve aile içinde anne - babanın sorumluluğu, çocukların –yani yeni kuşakların- bu rejimin devamını sağlayacak biçimde yetiştirilmesini sağlamaktır.

Toplumsal cinsiyet kavramı, toplumun kişilerden biyolojik cinsiyetlerine göre farklı roller, sorumluluklar, davranışlar beklemesini tanımlar. Bu farklı rol, sorumluluk ve davranışlar her ne kadar cinsiyet temelli olsa da diğer toplumsal kategorileri de içerek biçimde ve hiyerarşik olarak şekillenir, düzenlenir ve yaşanır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kavramı, kişisel düzeyde cinsiyetin sadece biyolojik bir gerçeklik olmadığını altını çizer ve cinsiyet rollerinin toplumsal boyutunu görünür kılar. Cinsiyet rejimi¹ ise, toplumsal cinsiyeti tamamlayıcı biçimde, cinsiyet rollerinin yani kadınlık ve erkekliğin toplumsal ilişkiler içinde örüldüğünü, bütün bu ilişkilerin temelinde temelde iktidar ilişkisi olduğunu ve kavranabilir bir sistematığı bulunduğunu iddia eder (Bora ve Üstün, 2008). Dolayısıyla bu iki kavram birlikte, sadece kadın ve erkek arasındaki değil, ırk, sınıf, etnisite, bölgesel farklar, cinsel kimlik ve yönelim hatta medeni durum gibi farklı toplumsal kategoriler arasındaki iktidara dayalı hiyerarşik ilişkileri görünür kılmaya ve çözümlenmeye olanak sağlar.

Toplumsal yapıyı, cinsiyetçilik temelinde anlamlandırmayı sağlayan bu iki kavram, feminist düşünürlerin ardından güçlenen erkeklik alanındaki araştırmalar sayesinde gelişmiştir. Buna göre, toplumsal cinsiyet ayrımcılığına dayalı cinsiyet rejiminin işleyişini sağlayan üç temel düzenleme alanından bahsetmek mümkündür: cinsiyetçi işbölümü, hegemonik erkeklik ve cinsellik ile cinsel arzunun şekillendirilmesi.

1) Cinsiyetçi işbölümü

Toplumun temelinde cinsiyetçi işbölümü yatar. Toplum içinde kadınlar ve erkekler farklı işlerden sorumludurlar. En basit ifade ile kadınlar ev ve aile işlerinin ücretsiz emekçisi iken, erkekler sistem içinde asıl “değer”in üretildiği kamusal alanları denetim altına tutabilecekleri işlerden sorumludurlar. Feminist terminolojiyle ifade edilirse, cinsiyetçi rejim içinde, kadınlar *yeniden üretimden*, erkekler *üretim*in kendisinden sorumludur. Bu sorumluluk farklılığı, biyolojik farkla eşleştirilerek her iki cinse de doğalmış gibi sunulur. Cinsiyetçi işbölümünün bu denli “doğal” karşılanması, aile içinde kuruluyor ve çocukluktan beri sorgusuz sualsiz - ya da zorla!- kabul ediliyor oluşunda

¹ Aksu Bora ve İlknur Üstün’ün “Sıcak Aile Ortamı” (2008) adlı araştırmasından ödünç aldığımız cinsiyet rejimi kavramını modern zamanların ataerki olarak tanımlamak mümkün. Onların ifadesiyle ataerki kavramı modernlik öncesi çağrışımları güçlü olan bir kavram. Oysa cinsiyet rejimi “modernlik öncesinden bir takım ‘kalıntılar’dan ibaret değil; kendini yeniden üretme kapasitesi son derece yüksek ve modernliğin farklı dönemleri içinde pekala uyum göstererek varolabiliyor. Üstelik de modernitenin her bir dönemecini biçimlenmesinde etkin bir rol de oynuyor.” (sf:5)

yatar. Bu nedenle aile cinsiyet rejiminin ve bunun içinde kadına yönelik tahakkümün kurulduğu ve içselleştirildiği birincil kurumdur.

Kadının yeniden üretim işlevi birbirini tamamlayan üç süreç içinde tanımlanabilir: *Biyolojik* yeniden üretim yani çocukların doğurulması; *toplumsal ya da ideolojik* yeniden üretim yani çocukların rejimin devamını sağlayacak biçimde yetiştirilmesi; *ekonomik* yeniden üretim yani hem gelecekteki hem de istihdam içindeki işgücünün bakımı, beslenmesi, maddi ve manevi gereksinimlerinin karşılanması ile işgücünün devamının sağlanması (Barrett,1995).

Dolayısıyla kadınların üstlendiği yeniden üretim işi, rejimin devam etmesini sağlayan asıl iştir. Buna rağmen görünmezdir, değersizdir ve doğrudan ev içine aittir. Bu anlamda baktığımızda kadının yeniden üretim sorumluluğu ile *annelik* birbirine doğrudan bağlantılıdır.

Feminist düşünürler anneliğin, tıpkı kadınlık gibi biyolojik bir durum olmaktan ziyade kurumsal ve politik bir olgu olduğunu savunurlar. Cinsiyet rejimi içinde anneliğin politik olarak kurulmuş olduğu gerçeği, biyolojik bir gereklilik olarak kurgulanması ve kutsal annelik mitiyle sarmalanması ile gizlenir. Oysa feministler, biyolojik anneliği yani çocuk doğurma eylemini kurumsal annelikten yani çocuğun bakımı, büyütülmesi ve yetiştirilmesi işinden ayırırlar. Çünkü kurumsal annelik, kadını sınırlandırılmış olanaklar ve alternatifler içine hapseder; ev içinde kalarak erkeklerin kontrolüne girmesini güçlendirir ve çocuk bakımına yönelik emeğin karşılıksız biçimde kullanılmasına olanak sağlar (Eisenstein, 1993; Rich, 1976). Kurumsal annelik ve genel olarak ev işlerinin bütünü, yani yeniden üretim sorumluluğu, kadınların ekonomik ve toplumsal olarak erkeklere bağımlı kalmalarını sağlamanın dışında başka olumsuz etkiler de yaratır. Bu işlerin dayatılmış olması, sürekli tekrara dayanması ve değersiz görülmesi kadınların kişisel ve toplumsal gelişimleri önündeki en önemli engeldir.

Cinsiyetçi rejim içinde kadın, anne ve ev içi emekçi olarak yer alır. Kadının toplum içindeki yeri ve iktidarla ilişkileri annelik ve ev kadınlığı sorumlulukları kapsamında biçimlenir. Kadınlara yüklenen ve ev içinden doğan yeniden üretim sorumluluğu, diğer bütün toplumsal fark ve özellikleri aşarak, sadece cinsiyet farkı üzerinden işler ve sadece gündelik yaşamı değil, kuşaklararası ilişkileri de içerecek biçimde topluma yayılır.

2) Hegemonik Erkeklik

Cinsiyet rejimi içinde erkeklerin de durumunu analiz etmek, iktidarı nasıl yaratıyorlar, nasıl ellerine tutuyorlar, paylaşım sorununu ya da çatışmayı nasıl çözüyorlar gibi soruların yanıtlarını vermek son yıllarda giderek ilgi çeken konulardandır. Feministlerin düşünsel yolunu izleyen “erkeklik çalışmaları” bu rejim içinde erkekliğin sorgulanmasının yolunu açmıştır. Çünkü cinsiyet rejimi içinde erkeklik de tıpkı kadınlık gibi, sadece biyolojik bir durum olarak kabul edilmekte, toplumsal iktidar ilişkileri içinde oluşan, çelişkili ve çatışmalı bir kurgu olduğu gerçeği gizlenmektedir. Erkeklik güçle² ilişkilendirilirken, erkekliğin sorgulanması, tam da bu kurgunun merkezinde yer alan güç (iktidar) / güçlü olma halini sorunsallaştıran erkeklerin içinde olduğu lgbt

² Burada “güç” kavramı en geniş anlamıyla kullanılmıştır. Fiziksel ve cinsel olarak güçlü olmak, maddi olarak para sahibi olmak, toplumsal olarak statü sahibi olmak yani başarılı, kararlı, karar verme ve uygulama kapasitesine sahip olmak erkekle özdeşleşen ve erkeğe yüklenen özelliklerdir.

hareketi, zorunlu askerliğe karşı vicdani red hareketi savaş karşıtı hareket varlığıyla mümkün olmuştur.

Erkeklik çalışmaları, varolan sistemde iktidar sahibi olduğunu söyleyebileceğimiz erkeğin de tek tip olmadığını, tersine, çoğul, çatışmalı, birbiriyle uyumsuz ve hiyerarşi içeren farklı erkeklik durumlarının sözkonusu olduğunu ortaya koyar (Sancar, 2012). Dolayısıyla cinsiyetçilikle mücadelede erkekleri kolektif bir iktidar alanı olarak görmek yerine erkekler arasındaki eşitsiz ilişkileri ortaya çıkarıp analiz etmeye ve erkekleri de bu mücadelenin parçası haline getirmeye olanak sağlar.

Connell'in (1995) kullandığı biçimiyle *hegemonik erkeklik* kavramı bu analizi yapmayı kolaylaştırır. Hegemonik erkeklik, tüm iktidar ve güç pozisyonlarını meşru biçimde ellerinde tutan küçük bir azınlık erkeğin nasıl olup da varolabildiğine açıklama getirir. Buna göre, bu azınlık grubun iktidarına ve iktidar pratiklerine katılma ya da ses çıkarmama yani bu pratikleri gizli ya da açık onaylama ve daha önemlisi diğer erkek gruplarına ve yeni kuşaklara aktarma karşılığında, farklı erkekliklere çeşitli avantajlar sunulur ve iktidarın parçası haline getirilir. Örneğin üst - orta sınıf erkeklere mal, mülk, para, koltuk sahibi olmak gibi maddi kazançlar sunulurken, alt sınıf erkekler, "kendileri gibi olmayan" erkeklere aşağılayıcı ve dışlayıcı davranma, istedikleri gibi küfretme, gece sokakta korkusuzca dolaşma, özgürce cinsel ilişki kurma gibi ayrıcalıklara sahiptirler. Daha da önemlisi, ev içinde karar verici ve sorgusuzca şiddet uygulama ayrıcalığı vardır. Ancak bunu "hak etmeleri" erkekleri

Dolayısıyla ev içinde *baba*, erk sahibi erkeğin hegemonik oluşturucu konumundadır. "Baba"lar, cinsiyetçi işbölümü içinde evin geçimini sağlamak ve aile bireylerini yani kadınlar ve çocukları korumak sorumluluğunu üstlenmiş durumdadırlar. Bunun karşılığında hem fiziksel hem de maddi gücü temsil eder ve hegemonik erkeğin oluşturucusu olarak karar alma ve -kadınlar ve çocuklara oranla daha fazla- hesap vermeden hareket edebilme özgürlüğünü ellerinde bulundurlar. Bununla birlikte kadınlar onayı olmadan hegemonik erkeklik oluşmayacağını da altını çizmek gerekir. Kadınlar yeniden üretim sorumlulukları dolayısıyla hegemonik erkeğin de yeniden üretilmesine katkıda bulunurlar. Bu sorumluluklarına karşı çıkan ya da dönüştürmeye çalışan kadınlar, erkeğin hegemonik gücüyle çatışmaya girme ve zarar görme riskini de üstlenmiş olur. Dolayısıyla kadınların hegemonik erkeğin onaylamasının "öğrenilmiş çaresizliğin"³ bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve aldıkları karşılığın görece daha "rahat" bir yaşam sürme olanağı olduğu söylenebilir.

3) Cinselliğin ve Cinsel Arzunun Düzenlenmesi

Cinsiyet rejiminin en önemli oluşturucularından biri de cinselliğin düzenlenmesidir. Kimin kimle, ne şartlar altında birlikte olabileceğinin kararını vermek ilkel dönemlerden beri önemli bir iktidar alanı olsa da modernlikle birlikte özellikle evlilik kurumunun ve ailenin de dönüşümüyle daha fazla önem taşır hale gelmiştir. Evlilik denetim altına alınan cinselliğin "meşru alanı"dır. Adrien Rich (1976:45) evlilik "... mahremiyet ve cinsel aşk ile heteroseksüelliğin kurumlaşmasıyla tanımlanır. Her ikisi de seçimlerin verili olduğu bir reçete ve koşullar yaratır, bunlar 'gerçeklik' değildir ancak yaşamımızı

³ Dr. Martin Seligman tarafından 1970lerde yaptığı öğrenme deneyleri sonucunda ortaya attığı bu kavram, hayvanların ya da insanların karşılaştıkları olumsuz olaylar üzerinde kontrollerinin olmadığını dolayısıyla değiştiremeyeceklerini düşündükleri durumlarda ortaya çıkan apati(duygusuzluk) durumudur.

biçimlendiren olgulardır.” derken bu durumun altını çizmektedir. Elbette özellikle denetlenen ve düzenlenen kadının cinselliğidir. Çünkü kadının bedeni “namus”tur!⁴ İlk birleşmeden Adem’in değil de Havva’nın sorumlu tutulması, en ağır küfürlerin kadın bedenine yönelik olması, “namus cinayetleri”nin mağdurlarının hep kadınlar olması bir tesadüf değil, cinsiyet rejimi içinde kadına verilen sorumlulukların aksamadan yerine getirilmesinin güvencesidir. Cinselliğin ancak evlilik içinde, devletin izni ve toplumun onayı ile kabul edilebilir olması; buna karşılık kadın bedeninin tüketim, pazarlama, ikna ve benzeri süreçlerde cinsel bir nesne olarak kullanılması rejimin ikiyüzlülüğünü göstermektedir.

Cinselliğin düzenlenmesinin bir başka toplumsal grup açısından da belirleyici olduğunu atlamamak gerekir: Eşcinseller. Tarihsel geçmişi reddedilerek modern toplum örgütlenmesinden dışlanan, cinsel sapkınlık olarak tanımlanıp kapatılan, yok sayılan hatta yok edilen eşcinsellik, elbette erkek eşcinselliğidir. Kadın eşcinselliği, hegemonik erkekliliği bülme ve cinsiyet rejimini zayıflatmaya yönelik hiç bir tehdit içermediği için, hatta bir fantazi ürünü olarak kabul edilse de erkek eşcinselliği, yani erkek “iktidarından” vazgeçebilme hali önemli bir tehdittir ve kabul edilebilir değildir. Bugün çok önemli kazanımlar elde edilmiş olsa da, eşcinseller ve trans bireyler, cinsiyet rejiminin itinayla düzenlediği cinselliği reddettikleri için sürekli aşağılamalara, tehditlere ve yaşamlarına kasteden saldırılara maruz kalmaktadırlar.

Bu üç düzey ile daha çok bireysel düzeyde aktarılan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve cinsiyet rejiminin işgücü piyasası, siyaset alanı ve toplumun genel yapılanmasıyla doğrudan bağlantılı olduğu unutulmamalıdır. Bir örnek bu bağlantıyı açıklamak için yeterli olabilir. Son dönemde Çalışma Bakanlığı tarafından hazırlanan yeni istihdam paketinde kadınların istihdamını düzenleyen maddeler ilk bakışta kadınların lehine gibi görünse de cinsiyet rejimi üzerinden analiz edildiğinde cinsiyetçi kadınlık ve erkeklik rollerinin ne derece devamı olduğu ve bu ilişkileri nasıl yeniden düzenlediği görülebilir. Maddelere bakıldığında 16 hafta olan doğum izninin 18 – 20 haftaya çıkarılması, doğum borçlanması hakkının 2 çocuktan 3’e yükseltilmesi, 0-1 yaş arasında çocuğu olan annenin gece çalıştırılmaması, doğum izninin ardından ilk çocuk için 2 ay, ikinci çocuk için 4 ay, 3 ve üzeri çocuk için 6 ay yarı zamanlı çalışılıp tam zamanlı maaş alınması gibi düzenlemeler var. Bu düzenlemelerin çok açıkça, çocuk bakma sorumluluğunu yalnızca kadına verdiği⁵, çok çocuk sahibi olmayı teşvik ettiği bütün bunlar için kadını başka yollardan destekleyecek düzenlemeleri –örneğin kreşlerin açılmasını zorunlu kılmanın- içermediği görülebilir. Bu açıklıkta görünemeyecek olan ise, iş piyasasının kadın işçi çalıştırmak istemeyeceği⁶, çalışan kadınları aktif, yükselmeye imkan veren pozisyonlara getirmeyeceği, “koca”ların çok çocuk sahibi olmanın kadının zaten –en azından 10 yıl- eve kapanması ya da evdeki kız çocukların çocuk bakma sorumluluğunu kardeşleri üzerinden erken yaşta üstlenmesi demek olduğu ve bütün bu şartlar altında çalışmanın da kadınların yaşamlarındaki yükleri ikiye katlayacağı olduğudur. Böylece cinsiyetçi rejim, nerdeyse tamamı “erkek” olan bakanı, hükümet üyeleri, bakanlık uzmanları, milletvekilleri, işverenleri, işveren temsilcileri, kocaları ve babaları eliyle, işbirliği içinde,

⁴ Namus kavramının erkekler için dürütlük, güvenilirlik gibi insani ve bazen ekonomik bir karşılık içerirken, kadınlar için doğrudan ve sadece cinsellikle ilişkili olması kayda değerdir.

⁵ Örneğin babalık izni, kadın örgütlerinin güçlü taleplerine rağmen düzenlenmiyor ve sadece devlet memurları için 10 günlük bir doğum izni bulunuyor.

⁶ Bu konuda açıkça görüş beyan eden Sanayi Odası başkanlarına ve iş “adamları”na rağmen, bu durumun gözardı edilmesi çok muhtemeldir. bkz: <http://t24.com.tr/haber/kadinlar-artik-zor-is-bulur/239914> (indirilme tarihi:30 Eylül 2013)

kadınların toplum içinde birincil sorumluluğu olan anneliği bir kez daha kurgulamış, düzenlemiş ve onaylamış olacaktır; eğer bu yasa değişikliği kabul edilirse... Ve erkeklik bir kez daha, kendi kıymetini yeniden yaratacak, toplumun dayandığı ekonomik sistemin birincil ve vazgeçilmez elemanı olma durumunu sabitleyerek hegemonik erkekliği güçlendirecektir. Çünkü iş piyasasında erkeklerin yerini alma potansiyeli taşıyan kadınların önüne yeni bir set çekilmiş olacaktır.

4) Aile – Çocuk Yetiştirme ve Cinsiyetçi Roller

Bu çerçevede aileye baktığımızda ise temel rolünün toplumun “geleceği” olan çocukların bu rejimin devamını sağlayacak toplumsal kurallarla uygun yetiştirilmesi olduğunu görürüz. Cinsiyet rejimi içinde, babanın “kontrolüne” verilen aile, cinsiyetçi rollerin ve buna bağlı davranış kalıplarının öğrenildiği, içselleştirildiği ilk kurum olması nedeniyle önemlidir. Aile içinde hem babaya, hegemonik erkeklik dolayısıyla “hakettiği” iktidarı verilir, hem kadının “bağımlı” konumu ve yeniden üretim işlevi bedeni kontrol altına alınarak gerçekleştirilir; hem de nesillerin yetiştirilmesi güvence altına alınmış olur.

Bu noktada duruma çocuk tarafından bakmak ve kısaca çocuk yetiştirmede cinsiyet rollerinin öneminden bahsetmek gereklidir. Çocuk gelişiminin önemli evrelerinden biri, cinsiyet kimliğinin oluşmasıdır. Hatta toplumsal cinsiyet öğrenilen ilk toplumsal kategoridir. Cinsiyet kimliğinin oluşmasının bir boyutu çocuğun bedenini ve cinselliğini keşfetmesiye diğer boyutu cinsiyetine uygun olarak gördüğü rolleri benimsemesidir. Ve maalesef cinsiyet rejimi içinde bu roller yukarıda anlatıldığı gibi ayrımcı ve hiyerarşik olarak biçimlenmiştir. Çocukların 5 yaşına geldiğinde, toplumsal cinsiyetçi kalıpyargılar setini edindiği; bu kalıpyargıları diğerleri hakkında izlenimlerinin şekillendirmek, kendi davranışlarına rehberlik etmek, dikkat çekmek ve hatıraları organize etmek için kullandığı ifade edilmektedir (Martin ve Ruble, 2004).

Yapılan çalışmalar cinsiyet rollerine dair kalıpyargıların özellikle ailede, eşlerin toplumsal cinsiyetçi davranışlarına göre belirlendiğini göstermektedir (Signorella ve Hanson Frieze 2008). Ergenlikle birlikte, toplumsal cinsiyet rollerine dair kalıpyargılar bireysel farklılıkların ya da ayrık durumların farkedilmesiyle ve sorgulamanın artmasıyla esneklik kazanmaya başlasa da, cinsiyet rollerine uygun davranmaya yönelik toplumsal beklenti, ergenlerin davranışlarında etkili olur. Bu dönemde özellikle cinselliğin ve karşı cinsle ilişkilerin artması da varolan kalıpyargılara uygun davranmayı destekler hatta çoğu durumda güçlendirir (Bee ve Boyd, 2007). Dolayısıyla çocuk önce aile içinde, sonra sosyalleştiği diğer alanlarda sürekli cinsiyetçi rollerin ayrımcı düzenlemesine maruz kalmakta; kendisine doğru gelmese, benliğine ve bedenine aykırı olsa da toplumsal uyum sağlama “güdü” ile hareket ederek bu ayrımcılığı içselleştiren ve yaygınlaştıran özellikler edinmektedir.

Bütün bu olumsuz özelliklerine rağmen aile, bir toplumsal kurum olsa da kişisel ilişkilere dayanır ve bu nedenle en azından bireysel düzeyde herhangi bir toplumsal kurumdan daha hızlı ve sürekli değişim ve dönüşüm potansiyeli içerir. Bora ve Üstün’ün (2008:6) iddia ettiği biçimiyle, kadın ve erkeklerin gündelik yaşamları içinde yer alan ve aslında anti-demokratik olan cinsiyet rejimi daha eşitlikçi bir yapıya evirtme potansiyeli taşıyan pratiklerin en temel oluşum alanlarından biri ailedir. Bu nedenle aile içinde, çocuk yetiştirme sorumluluğunu üstlenmiş olan anne ve babaların kendi pozisyonlarını toplumsal cinsiyet açısından nasıl değerlendirdiği, birbirleriyle ve çocuklarıyla olan

ilişkilerini cinsiyetçi rollere göre biçimlendirip biçimlendirmedikleri, çocuklarının nasıl yetişkinler olmalarını istedikleri ve bunu sağlamak için neler yaptıkları büyük önem taşımaktadır.

METODOLOJİ

Araştırma, Mayıs – Temmuz 2011 arasında yürütülen “İlköğretim Çağı Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları, Direnme ve Esneme Noktaları Araştırması”nın devamı niteliğinde kurgulanmıştır. İlköğretim çağı yaş grubundaki (7-14) çocukların toplumsal cinsiyet algılarını ortaya çıkarmak, bu algıların ne ölçüde kalıplaşmış olduğunu, hangi noktalarda bu kalıpların esneyebilme olasılığı taşıdığını belirlemeyi hedefleyen bu ilk araştırma kapsamında ortaya çıkan önemli bulgulardan biri, bu yaş grubundaki çocukların günlerinin büyük çoğunluğunu okulda geçiriyor olsalar da, cinsiyet rollerine dair bilgilerinin ve tüm referanslarının aileden gelmesi olmuştur. Bu nedenle, tamamlayıcı bir araştırma olarak, çocukların cinsiyet rollerine dair algılarının şekillenmesinde ailenin rolünü ve ebeveynlerin bu konuya bakış açılarını ortaya konmak önemsenmiştir. Araştırma aynı zamanda Proje kapsamında, rehber öğretmenlerin ailelerle cinsiyet eşitliğini konuşabilmelerini kolaylaştırmayı amaçlayan görsel eğitim materyaline alt yapı oluşturmak amacını da taşımaktadır.

Araştırmanın temel varsayımı, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının toplumsal kurgunun merkezinde yer aldığı ve çocuk yetiştirme sorumluluğunu üstlenen ebeveynlerin de bu sorumluluklarını bu ayrımcı ortamda yerine getirmeye çalıştıklarıdır. Burada hareketle araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Ebeveynler toplumsal cinsiyet algıları içinde kendi anne – baba rollerini nasıl tanımlıyorlar? Buna bağlı olarak ev içi işbölümünü nasıl düzenliyorlar?
- Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kız ve erkek çocuklarıyla nasıl ilişki kuruyorlar?
- Çocuklarından beklentileri ve geleceklere dair kaygıları cinsiyete göre nasıl şekilleniyor?
- Çocuklarının yetiştirirken cinsiyetçi rollerle nasıl mücadele ediyorlar?

Görüşmeler bu temel sorular etrafında biçimlendirilmiştir. Bu yanıtlara ulaşmak için, “bir gününün nasıl geçtiği”, “kendi çocukluğunun nasıl olduğu” gibi sorularla yaşam öyküsünden yol çıkmış; görüşmenin içeriğine göre “kızınız evlenmeden birlikte yaşamak istese / oğlunuz değil de eşi çalışsa” gibi varsayımsal ya da “toplumda kadın erkek eşit mi, olmalı mı?” gibi soyut sorularla toplumsal cinsiyet eşitliğine dair algıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu nedenle görüşmeler, görüşülen kişiye göre değişiklikler içermektedir. Bununla birlikte hemen bütün görüşmelere, kişilerin kendi gündelik yaşamlarını aktarmaları sağlanarak ve ardından aile – anne – baba tanımları alınarak başlanmıştır. Bu yolla, hem görüşülen kişiler için bir rahatlık ve güven ortamı yaratılmaya çalışılmış hem de görüşmenin akışını belirlemek için ipuçları yakalanmıştır.

Ocak – Ağustos 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen araştırma kapsamında, İstanbul’un 31 ilçesindeki 33 ilköğretim okulunda, 36 anne ve 35 baba ile görüşülmüştür. Ancak 2 baba ile yapılan görüşme, kayıtların yetersizliği nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır. Görüşülecek ebeveynlerin belirlenmesinde okulların rehber

öğretmenlerin desteği alınmıştır. Araştırma ekibinin hazırladığı araştırmayı tanıtıcı bilgi, rehber öğretmenler aracılığıyla, onların ilişkide olduğu ebeveynlere iletilmiş, gönüllü olarak katılmayı isteyen ebeveynlerle görüşülmüştür. Bu bağlamda araştırmaya katılan ebeveynlerin, rehber öğretmenle iyi ilişki içinde olan, dolayısıyla çocuklarının eğitimini okul ortalamasından daha fazla önemseyen kişiler olduğunun altı çizilmelidir. Toplumsal cinsiyet algısının, ebeveynlerin eğitime dair ilgileri ile doğrudan bir ilişkisi olmadığı düşünüldüğünden, katılımcıların bu yolla belirlenmiş olması araştırmanın sonuçlarını etkileyen bir durum olarak değerlendirilmemiştir. Katılımcıların belirlenmesinde, kadın – erkek sayısal eşitliği dışında başka bir kriter aranmamıştır.

Araştırma, niteliksel ve temsiliyet kaygısı taşımaktan çok keşfedici bir yaklaşımla tasarlanmış ve analiz edilmiştir. Dolayısıyla araştırma bulguları genelleme yapmaya imkan vermemektedir ancak farklı anne ve babalar tarafından ortaklaşılan noktaların varlığı dikkat çekicidir. Aşağıda araştırmanın yukarıda ifade edilen temel soruları kapsamında elde edilen bulgular özetlenmiştir:

BULGULAR

Toplumsal Cinsiyet Algısı

Görüşülen kadın ve erkeklerin çoğunluğu kadın ve erkeğin “eşit” olmadığı görüşündedir. Bu görüşün temelinde katılımcıların eşitlik algısının toplumsal eşitlikten çok bireysel farklılara dayanıyor olmasıdır. Erkeklerin fiziksel olarak daha güçlü olması, eşit olunamayacağına dair algıyı beslemektedir.

Bu görüşü ileri süren kadınların bir kısmı, özellikle dini referansla – “yaradılışımız farklı”- zaten olması gerekenin bu olduğunu düşünürken; bir kısmı “kadınların ezildiğini”, “erkeklerin çok daha rahat yaşadığını” ifade ederek durumdan memnuniyetsizliklerini belirtmiştir. Hem kadınlar hem erkekler için, genel olarak toplumsal cinsiyet farkındalığının bulunmadığı, biyolojik farkın temel bir ayırım noktası olarak alındığı ve toplumsal cinsiyetçi kalıpyargıların içselleştirilmiş olduğu söylenebilir. Genel olarak katılımcılar, kadınların daha yumuşak ve şefkatli; erkeklerin ise otoriter ve kararlı olduğu görüşündedir. Bu algının bir uzantısı olarak kadının –ve kız çocuklarının- korunması gerektiği; erkeklerin – ve oğlan çocukların- koruma sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu görüş özellikle “namus” algısıyla güçlendirilmektedir. Katılımcıların “namus” ile ilgili görüşleri aşağıda ele alınacaktır.

Katılımcıların bir kısmı ise kadın erkek eşitsizliğinin eskide kaldığını, artık kadınların okuduklarını ve çalıştıklarını ifade etmektedirler. Ve benzer bir yaklaşımla, kendi kız çocukların da okumasını ve kimseye bağımlı olmamasını istemektedirler.

Anne Olmak / Baba Olmak

Katılımcılara anne / baba olmanın onlar için ne demek olduğu sorulduğunda, çok da şaşırtıcı olmayan bir biçimde, kadınların çoğunluğunun anneliği “güzel birşey, güzel bir duygu” olarak tanımladığı görülmüştür. Ardından sorumluluk istediği, zor olduğu gibi görüşler gelse de ilk ağızdan çıkanın büyük oranda duygularla ilgili bir yanıt olması dikkat çekicidir.

Babalık ise, kadınlar tarafından özellikle maddi konuları içeren bir “sorumluluk” olarak tanımlanmıştır. Babalar da benzer bir görüştedir. Bir çoğu annelerin ev içi

sorumluğunun daha çok olduğunun altını çizse de kendilerinin evini geçimini sağlamak, aileye liderlik etmek, aileyi korumak gibi “bütüncül” konularda daha fazla sorumluluk üstlendiklerini söylemişlerdir. Annelerin babalara yönelik en temel eleştirisi evi geçindirmek derdi ile ev içinde, özellikle çocuklarla ilişkilerde sorumluluk üstlenmemeleri olmuştur: “para kazanmak herşey demek değil!” cümlesi kadınların bir kısmının üzerinden anlaştığı ortak bir cümledir. Nitekim, evine ve ialesine zaman ayıran babalar, anneler tarafından “fedakar” olarak tanımlanmakta, “bizim babamız çok iyidir” cümlesi ile övülmektedir.

Annelik ve babalıktan söz ederken, kaçınılmaz olarak ev içi işbölümü ortaya çıkmaktadır. Demografik bir bilgiyle başlamak yerinde olacaktır. Görüşülen 36 kadının 29’u ve 33 erkekten 19’unun eşi ev kadınıdır. Araştırma kapsamında çalışmayan annelere ulaşmanın daha kolay olduğu, ev kadını oranının o yüzden bu denli yüksek olduğu düşünülse de şu bilgi dikkat çekicidir. Ev kadını olan toplamda 48 kadından 8 tanesinin evlenmeden ya da çocuk sahibi olmadan önce çalıştığı öğrenilmiştir. Bu durum, kadınlar ve erkekler tarafında ev işinin kadının birincil işi olduğunu göstermektedir. Erkeklerin hepsi ise düzenli ya da düzensiz biçimde çalışmaktadır. Yani evi geçindirmek de, tartışmasız biçimde babaların işidir.

Çok net olarak ortaya çıkan cinsiyetçi işbölümü, bir babanın ifade ettiği gibi ev içinde annelerin “işçileri bakanı” babaların ise “devlet başkanı” olarak tanımlanmasına ve bu algının çoğu katılımcı tarafından benimsenmesine yol açmaktadır. Bazı katılımcılar, aile içinde kararların ortak alındığını söylese de çoğunluk için baba *hala* ailenin reisidir.

Katılımcılar arasında ev işleri ve çocuk bakımı neredeyse tamamen annelerin üzerindedir. Tıpkı çocuklarla ilgilendiklerinde olduğu gibi, babalar eğer ev işlerine katılıyorsa anneler tarafından dünyanın en iyi babası olarak görülmektedir. Bu halde bile babanın yaptığı iş “yardım” ya da “destek” olarak tanımlanmaktadır. Bu sadece anneler değil, babalar açısından da böyledir. Zaten çoğu katılımcı için, babanın ev işlerine dahil olması ancak anne çok yorgun ya da hastaysa; ya da babanın canı istiyorsa sözkonusu olmaktadır. Bununla birlikte, kadınların ev dışında da çalıştığı durumda babaların ev işlerine katkısı daha çok olmaktadır.

Kadınlar çocuklarıyla çok fazla zaman geçirmektedirler. Kadınlar açısından günün programının çocukların durumuna göre biçimlendiği görülmüştür. çocukların beslenmesi, eğlenmesi, eğitimi büyük ölçüde kadınların üzerindedir. Anaokulu ya da birinci sınıfa yeni başlayan çocuklar sözkonusu olduğunda bu planlama daha da belirginleşmekte, anneler çoğunlukla çocuklarıyla birlikte okul mesaisi yapmaktadırlar.

Önemli saptamalardan biri babaların zamanlarının büyük çoğunluğunun ev dışında ve çoğu gün çocuklarını göremeden geçiyor olmasıdır. Çocuklarıyla zaman geçiren babaların anneler tarafından fedakar olarak tanımlanmasının önemli bir nedeni budur. Erkeklerin “o kadar işleri arasında” çocukların zaman ayırması, hele de babaların büyük çoğunluğu bunu yapmıyorken yapıyor olması, anneler tarafından mutlulukla ve gururla karşılanmaktadır. Babaların çocuklarla geçirdikleri zamanın kısıtlı olmasının yarattığı, bir anlamda birbiriyle çelişkili iki sonuç daha vardır. Birincisi, yine annelerin ifadesiyle, kendilerinin çocuklarla “yüzgöz” olması nedeniyle herhangi bir kriz anında karar veren ya da müdahale eden kişinin baba olması olmaktadır. yani yukarıda bahsedilen “aile reisliği” durumu bazı hallerde annelerin işine yarayan bir durum olarak tanımlanmıştır.

Ancak tam tersinden, baba ve çocuklar arasındaki iletişim azlığı annenin çoğu zaman arabuluculuk işini üstlenmesi; baba ve çocukların arasında denge kurması ile de sonuçlanmaktadır.

Ev içindeki bu kesin işbölümünün çocuklar tarafında öğrenildiği ve tekrarlandığı sıklıkla ifade edilen bir durum olmuştur. Hem anneler hem babalar; bazen olumlayarak bazen de eleştirerek çocuklarının cinsiyetlerine göre anne ve babaları gibi davrandığını ifade etmişlerdir. Ebeveynler tarafından genel olarak, çocuklar ev işi sorumluluğu verilmediği, çocukların birincil sorumluluğunun okulları olduğu ifade edilmiştir. Ancak hem kız hem oğlan çocukların ev işlerinden anlaması, kendi işlerini görebilmeleri önemsenmektedir. Bunun için çaba harcayan ve oğlan çocuklarına iş yaptırmak isteyen annelerin bir kısmı eşleri tarafından engellendiklerini ifade etmiştir. Buna karşılık, ev işlerine katılan babalar ise, oğlan çocuklarının kendilerini taklit etmesinden çok memnun olduklarını ifade etmişlerdir.

Kız / Oğlan Çocuk Yetiştirmek

Katılımcıların 11'i tek çocuk, 43'ü iki, 12'si üç ve üçü de dört çocuk sahibidir. Katılımcıların genel söylemi, "kız oğlan farketmez, biz çocuklarımızı ayırmayız" şeklinde olmuştur. Görüşmeler derinleştikçe, kız ve oğlan çocuklarını eğitim desteği, bakım, imkanlardan yararlandırma gibi konularda ayırmaları da neredeyse tamamının davranışsal olarak önemli bir ayrıma tabii tuttukları ortaya çıkmıştır. Yukarıda bahsedilen toplumsal cinsiyetçi kalıpyargılarından beslenen bu davranışlar, kız ve oğlan çocuklarıyla kurdukları ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Özellikle ergenlik dönemi cinsiyet rollerinin daha da belirginleştiği ve kızların anneye, oğlan çocukların babayla yakınlaşmasının beklendiği bir dönem olarak görülmektedir. Kadınlarda daha esnek olan bu yaklaşım erkeklerde daha net olarak ortaya çıkmakta, hem kız hem oğlan çocuklar için "babayla konuşulmayacak şeyler vardır" algısı baskın olmaktadır. Kadınların bazıları ise, oğullarıyla araları ne kadar iyi olursa olsun, daha fazla yardımcı olabileceğini düşündükleri için eşlerinin daha yakın ilişki kurmasını beklemektedirler.

Çocuk yetiştirmeyle ilgili görüşler daha çok beklentiler ya da kaygılarla halinde ifade edilmiştir. Çocuklardan temel beklenti, "iyi insan" olmaları ve "kendi ayaklarının üzerinde durmaları" olmuştur. Bu tanımlamaların içeriği kız ve oğlan çocuklar için çok fazla değişmemektedir. İyi insan derken çoğunlukla, topluma yararlı, iyi aileler kuran, büyüklerine saygılı kişiler olmaları kastedilmektedir. Kendi ayakları üzerinde durmak ise olabildiğince iyi eğitim almak ve iş bulmayı kolaylaştıracak bir mesleğe sahip olmakla ifade edilmektedir. Görüşülen tüm ailelerin ortak özelliği, çocuklarının eğitimine özel bir önem vermeleridir. Hepsisi elinden geldiğince çocuklarını desteklemekte, kız çocuklarının okumasını özellikle istediklerini ifade etmişlerdir. Bu eğitimin ne işe yarayacağı konusuna gelince işler biraz değişmektedir. Oğlan çocukları açısından eğitim doğrudan meslek ve para kazanmayla ilişkilidir. kız çocukların çalışması ise, çoğu ebeveyn için, mecbur kalırsa tercih edilecek bir şey olarak ifade edilmiştir. Her iki cinsten de beklenti aile kurmaları olduğu için (hiçbir ebeveyn çocuğunun evlenmesini istemediğini söylememiştir) oğlan çocukların evlerini rahat geçindirebilecekleri bir meslekleri olması şartken; kız çocuklar için ancak yoksulluk şartlarında, eşin ölmesi ya da boşanma durumunda gerekli olan bir şey olarak ifade edilmektedir.

Ortaklaşan bu iki beklenti gibi iki de kaygı vardır. Birincisi, topluma uyum sağlama diye tanımlayabileceğimiz, çocukların toplumla herhangi bir uyumsuzluk yaşamaları durumunda karşı karşıya kalacakları zorluklar, dışlanmalardan endişe duyma olarak ortaya çıkıyor. Bu kaygıyla, çocukların “fazla uçlarda dolaşmayan”, toplumun beklentilerine karşılık veren insanlar olmalarını sağlamaya çalışıyorlar. Bu durumun cinsiyetçi rollerin devamını sağlamaya çalışmak olarak okunması da mümkün.

İkinci kaygı, cinsiyet farkının açıkça görüldüğü “ortam”ın giderek tekinsizleşmesi nedeniyle çocukların maruz kaldığı tehlikelerdir. Bu tehlikeler küçük yaşta kaçırılma, istismara uğrama gibi bir endişeyle çocukların sürekli gözetim altında tutulmasına yol açıyor. Bu anlamda çocukların bağımsızlıklarını kazanmaları geciktiriliyor. Yaş büyüdükçe özellikle ergenlikle birlikte asileşme, kötü arkadaşlar edinme ve buna bağlı olarak oğlan çocuklar için sigara uyuşturucu gibi alışkanlıklar, kızlar için de “kötü yola düşme”, “namusa laf getirme” endişeleri ortaya çıkıyor. Özellikle küçük çocuğu olan ebeveynlerin şimdi çocukları üzerinde olan kontrollerini ilerde kaybedecekleri endişesi çok yoğun olarak ortaya çıkıyor. Erkek çocuklar için, çok sınırlı da olsa ortaya çıkan bir endişe de eşcinsellik. Bu endişenin de kızlara değil ama erkeklere yönelik olarak ortaya çıkmış olması, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı bağlamında, erkekliğin “reddinin” ne kadar kabul edilemez birşey olarak algılandığının bir göstergesi.

Bu noktada kız ve oğlan çocukların yetiştirilmesinde ortaya çıkan istisnaları olsa da genelleştirebileceğimiz 3 temel farklılığı vurgulamak yararlı olur:

- 1) *Sorumluluk – Özgüven*: Ebeveynler çocuklarını yetiştirirken elbette özellikle sorumluluk aşılamaı önemsiyorlar. Ancak cinsiyetlere göre baktığımızda kızlara yüklenen sorumlulukların ve yerleştirilen sorumluluk algısının oğlan çocuklarıkinden çok daha güçlü olduğunu görebiliyoruz. Kızlar eşyalarından, odalarından, ödevlerinden, ailelerinden ve giderek kendi bedenlerinden sorumlu tutuluyor ve bu öğrenmeyle büyümeleri sağlanıyor. Oğlan çocukların ise, özellikle özgüvenli olması için çaba harcıyor. Sorumluluğun yanında çok daha fazla inisiyatif verilerek, kendi başına birşeyleri becermesi sağlanarak, desteklenerek, güçlendirilerek özgüvenli bireyler olmalarına çalışıyor. Bunun sonunda kızların aileye çok daha bağlı, oğlan çocuklarınsa çok daha tuttuğunu koparan yetişkinler oldukları ifade ediliyor.
- 2) *Gözetim – Serbestlik*: sorumluluk ve özgüven arasındaki farklılığı besleyen bir diğer pratik, gözetim ve serbestlik arasında ortaya çıkıyor. Kız çocukların üzerindeki gözetim ve denetim çabası hiç bitmiyor. Arkadaşlarından kıyafetine, gideceği yerden gitme şekiline kadar (örneğin minibüste nereye oturulacağı) her hareketi sürekli izleniyor ve sorgulanıyor. Ergenlikle beraber bu denetim bir çeşit “kontrollü serbestliğe” dönüşüyor. Öyle ki, çocuk diskoya gitmek istiyorsa, arkadaşlarıyla gitmesine izin verilmiyor ama geri de kalmasın diye ailece gidilebiliyor. Elbette bu durum, istendik biçimde, kız çocukların sürekli kendilerini, bedenleri kontrol altında tutmalarına ve bağımlılık hali içinde yaşamayı içselleştirmeye yol açıyor. Erkekler için ise, gözetim hali yaş aldıkça azalıyor; özgüvenli olma beklentisinin bir karşılığı olarak çocuğun bağımsızlığını kazanması destekleniyor. Aslında anneler açısından bu endişelerin azalması anlamına gelmiyor ama anneler “istese de tutamayız ki!” diyerek oğullarının özgürlüğünü kabul ediyorlar.
- 3) *Namus*: Bütün bunları yaratan en temel unsur olarak namus karşımıza çıkıyor. Katılımcıların toplumsal cinsiyet algıları içinde de, çocuklarına yönelik beklenti

ve kaygıları içinde de ortak kesen mesele namus. Giriş bölümünde ifade etmeye çalıştığımız gibi, namus meselesi asıl olarak kız çocukların cinselliği ile ilgili olarak ifade ediliyor. Mesele erkek çocukları dolaylı olarak etkiliyor, ebeveynler ergen yaştaki oğullarına dikkatli olmaları, kız arkadaşlarını ve kendilerini zor durumda bırakmamaları konusunda öğütler veriyorlar. Ama yaşamları asıl sınırlananlar kız çocuklar oluyor. Çünkü “namus bir kere ele geçiyor”; “kızın adı çıkıyor, oğlan çapkın oluyor” ve anne babalar kızlarının “namusu için” varoluyor. Bu nedenle kızlar gözetimden kurtulamıyor, bu nedenle kızların korunması gerekiyor, bu nedenle ilk olarak namusu korumak öğretiliyor.

SONUÇ: Aile içinde Cinsiyetçilikle Mücadele Edilebilir mi?

Araştırma, İstanbul’un farklı ilçelerinde, genelde alt ve üst orta sınıfın çocuklarının gittiği okullarda çok farklı şehirlerde, aile ortamlarında büyümüş, şimdi de farklı farklı iş güçle uğraşıp farklı dünya algıları olan toplam 69 anne ve babayla yapıldı. Yukarıda özetlenen bulgular, bu 69 kişinin büyük çoğunluğunun ifade ettiği görüşlerden derlendi.

Bulgular, tüm bu ebeveynlerin ortak özelliklerinin cinsiyetçi bir bakışa sahip olmak olduğunu ve hemen hepsinin bu durumu cinsiyetçilik olarak algılamadığını gösteriyor. Çoğu durumda kız ve erkek çocukları arasında ayırım yaptıklarının bile farkında değiller, çünkü bu durum onlara çok doğal geliyor. Kendilerinin içinde yetiştiği ve yaşadığı aile ve çevreye uygun çocuklar yetiştirmeye çalışıyorlar. Çünkü sorumlulukları bunu gerektiriyor. Böylece aile, bir kez daha cinsiyetçi rejimin temellerini sağlamlaştırıyor.

Hal böyle olsa da bunu dönüştürmeye çalışan, buna kendi yaşamında çocuklarıyla direnen anne ve babalar da var. mesela, çocuklarını cinsiyetçi rollere göre değil, tüm farklılıkları görüp kendi tercihini yapacak biçimde yetiştirmeye çalışıyorlar; oğlu bebekle, kızı arabalarla oynayabilsin diye aile büyüklerine direniyorlar; çocukların ders kitaplarında cinsiyetçi durumları Bakanlığa şikayet ediyorlar, kız çocuklarını güçlendiriyor, destekliyor ve özgür bırakıyorlar; oğlan çocuklarını kimseyi ezmemek, şiddet uygulamamak ve kendiden güçsüzlere destek olmak için yetiştiriyorlar. Belki de en önemlisi, kendilerini ve eşleriyle olan ilişkilerini dönüştürüyor daha eşit bir aile yapısı kurmaya çalışıyorlar; çünkü çocuklarının başka kişi ve kurumlardan da etkilenseler de aslında kendilerinden öğrendiğini biliyorlar.

Bu ebeveynlerin deneyimleri çok kıymetli, üzerine daha fazla çalışılması, düşünülmesi, yaygınlaştırılması lazım. Asıl önemlisi ebeveynlerin birbirinden duymalarına, öğrenmelerine, birbirlerini güçlendirmelerine olanak sağlayacak ortamların yaratılması lazım. bu kadar köklü bir sisteme karşı direnebilmek, dönüşümün hızlanarak sürmesini sağlamak ancak böyle mümkün olabilir.

KAYNAKÇA:

- Barrett, M. (1995) **Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı**, çev: Ş. Süer, Pencere Yayınları, İstanbul.
- Bayraktar, S. (2011). **Makbul Anneler, Müstakbel Vatandaşlar**, Ayizi Kitap, Ankara
- Bee, H.ve Boyd, D. (2007). **Developing Child**, Pearson Education
- Bora, A. ve Üstün, İ. (2008). **Sıcak Aile Ortamı**, TESEV Yayınları, İstanbul
- Bourdieu, P. (1998). **Masculine Domination**, Cambridge: Polity Press
- Castels, M. (2006). Kimliğin Gücü, çev: Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Connell, R.W. (1995). **Masculinities**, Cambridge: Polity Press
- ----- (2002). **Gender**, Cambridge: Polity Press
- Eisenstein, Z. (1993) "Ataerkil Sistem, Annelik ve Kamusal Hayat", çev: N. Timisi, **İLEF Yıllığı**, İLEF Yayınları, Ankara.
- Martin, C. L. ve Ruble, D. (2004). Children Search for Gender Cues: Cognitive Perspectives on Gender Development; *Current Directions in Psychological Science*, Vol:13/2, pp. 67-70
- Rich, A. (1976) **Of Women Born**, Norton Publications, New York.
- Sancar, S. (2008). **Erkeklik: İmkansız İktidar**, Metis Yayınları, İstanbul
- Signorella, M. L.ve Hanson Frieze, I. (2008) ; Interrelations of Gender Schemas in Children and Adolescenta : Attitudes, Preferences and Self-Perceptions, *Social Behavior and Personality*, 36(7), pp. 941-954